

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д. ф. н. Иван Кацарски

за дисертационния труд на доц. д-р Веселин Петров Петров на тема „Процесуалната философия: история и съвременност” за придобиване на научната степен „доктор на философските науки”

Дисертацията е в обем от 464 страници и се състои от предговор, увод, четири части, подразделящи се на глави и параграфи, заключение, резюме на английски език, списък на специализираните термини в Уайтхедовата процесуална философия, списък на основните трудове на Уайтхед, библиография, показалец на имената и показалец на ключовите термини.

В Увода на дисертацията се дава обща характеристика и накратко се проследява еволюцията на процесуалното движение и процесуалната философия, като специално внимание се отделя на техните континентално-европейски особености. По-нататък в Увода се формулират целта, задачите и характера на изследването. Авторът формулира целта си като „изследване на генезиса, характера и мястото и перспективите на процесуалната философия в съвременното философско пространство” (с. 28). За постигането на тази цел доц. Петров си поставя 11 основни задачи, реализирани последователно в 4-те части и заключението на дисертацията. Накрая, в Увода се дава оценка за характера на изследването и съзнателните ограничения, които неговият автор си е поставил: „изследването е насочено преди всичко към разглеждане на процесуалната метафизика или процесуалната онтология, а в много по-малка степен се разглеждат епистемологични въпроси, въпроси на философия на науката или други въпроси... Изобщо не се разглеждат въпроси на процесуално-философската етика, религия или екология и други... изследването е онтологично по характер (в широк смисъл на думата онтология, включващ и метафизиката)... Същевременно се разглеждат редица въпроси с историко-философски характер и такива, отнасящи се към изследването на съвременните философски учения”. По преценката на своя автор

„дисертацията... има интердисциплинарен в рамките на самата философия характер”. Доколкото се сравняват различни философски направления и конкретни техни представители, изследването се определя и като компаративистко (с. 29-30).

В първа част на дисертацията процесуалната философия се интерпретира в контекста на философското направление, известно като „конструктивен постмодернизъм”. То е разгледано в съпоставка с модернизма и деконструктивния постмодернизъм. Специално внимание е отделено на мястото на Уайтхед в дилемата модернизъм – постмодернизъм. Втора част е посветена на историческите предшественици на процесуалната философия от епохата на Новото време: в монадологията на Лайбниц, в немският класически идеализъм (Кант, Хегел Шелинг) и в еволюционната космология; разгледани са също водещи метафизически учения във Великобритания от края на XIX – началото на XX век (Брадли и Самюел Александър). Последователно и методично се правят съпоставки между основни идеи на тези философи и процесуалната философия на Уайтхед. Трета част разглежда процесуалната философия в контекста на основни течения на философията през XX век – континентална философия, прагматизъм (особено Чарлз Пърс и Уилям Джеймс), американски натурализъм (Джордж Сантаяна, Джон Рандал Младши и Юстус Бъчлър), Ръсел и аналитичната философия. Авторът се стреми да идентифицира както съществените различия между процесуалната философия и споменатите направления, така и съществени допирни точки между тях. Четвърта част е посветена на категориалните основания на процесуалната философия и разновидностите на процесуалния тип мислене. Анализират се версии на процесуалната философия, различни от Уайтхедовата (особено концепциите на Никълъс Решър и Йохана Зайбт). Процесуалната философия се съпоставя с други видове несубстанциалистка философия, както и с концепцията за динамична философия на Ендрю Пол Ушенко. Накрая се разглеждат аспекти на процесуалната епистемология и идеи за еволюцията на природата и познанието. В Заключението се прави опит да се очертаят „перспективните евристики на съвременната процесуална философия”.

От този телеграфен преглед на съдържанието на дисертацията се вижда, че основно нейно достойнство е максимално широкият контекстуален анализ на

процесуалната философия, водеща началото си от Уайтхед. Интерпретацията на философските му възгледи, както и на схващанията на редица негови последователи, се допълва органично от разглеждане на други философски традиции и техни основни представители. По този начин се появяват нови възможности за изясняване на философските възгледи на Уайтхед – една сама по себе си твърде сложна и трудна задача. Контекстуализацията на едно учение или идейно направление е може би най-добрият начин за разбирането му.

Естествено, за подобен род широка контекстуализация се изисква широка и многостранна литературна осведоменост. Бих оценил показаната от доц. Петров като много добра: списъкът с цитираната литература съдържа 304 заглавия, от които 276 са на английски, 1 на руски и 27 на български език.

Ключова в дисертацията е идеята за „конструктивен постмодернизъм” – термин, който за повечето философи би бил пример за оксиморон. Тази идея се противопоставя на доминиращата концепция за деконструктивен постмодернизъм (с. 32). Доц. Петров интерпретира конструктивния постмодернизъм като „творчески синтез на модерни и предмодерни истини и ценности” (с. 33). Понататък става ясно, че това само по себе си интригуващо твърдение се конкретизира в аспекта на интерпретацията, предложена от Джон Коб Младши и Дейвид Грифин: 1) „...дуализмът се отхвърля. Човешките същества признават родството си с всички неща”; 2) „отделните неща не съществуват отделно едно от друго. Всичко е взаимосвързано”; 3) „Погрешно е да се оценяват не-човешките същности само с техния принос за нашето благополучие” (с. 45-46; вж. също с. 61). Заслугата на Петров е не в предлагане на собствена концепция за конструктивен постмодернизъм, а в акцентирането върху възможността за позитивно преодоляване на модернизма и фокусирането на вниманието на философски изкушената публика върху такава интригуваща възможност.

Дисертацията на доц. Петров е несъмнен принос към българската философска култура. Не може да има спор по това, че философското дело на Уайтхед „не е добре известно на българската философска общественост”. Заслужава подкрепа стремежът да се превъзмогне една специфична обремененост на философското мислене у нас, което показва тенденция „на мястото на една

господстваща линия да постави друга” (13). Популяризирането на дадена интелектуална традиция и още повече възможността тя да хване корен на българска почва като резултат от целенасочена и систематична работа (аналитична и научноорганизационна) несъмнено заслужават уважение. Дисертацията на доц. Петров е първото систематично изследване върху процесуалната философия на български език. То става повод за установяване на контакти с видни представители на съвременната процесуална философия в Европа и Америка. Създава се Български център за процесуални изследвания. С личните усилия на доц. Петров е набавена богата литература по процесуална философия, включително екземпляри от всички философски трудове на Уайтхед.

Както вече споменах, реализирайки своята цел (изследване на генезиса, характера, мястото и перспективите на съвременната процесуална философия), доц. Петров се стреми да реши 11 задачи (вж. с. 8-29), всяка от които ми се струва твърде обемна сама по себе си. Това е според мен съществен фактор, ограничаващ възможностите за аналитично задълбочаване, което не може да не се отрази върху характеристиките на предложения текст. Висока степен на концептуална съсредоточеност е възможно да се съчетае с широта на погледа евентуално само ако е налице утвърдена локална традиция на съответното направление, включена в глобалния идеен поток. Ситуацията в България е твърде далеч от такова състояние, поради което изследователят е принуден да избира между широта на погледа и концептуална фокусираност. И наистина е по-вероятно опитът за пренасяне на едно идейно течение на нова почва да започне със стремеж да се обхване неговата цялост, многообразие, история и място в света на идеите. Изборът, който прави изследователят, несъмнено е свързан със съответни позитиви и негативи. Първите вече изтъкнах по-горе, а с вторите са свързани моите критични бележки и препоръки по-нататък.

I. Критичното внимание не може да не бъде привлечено от характеризиранието на „модерната епоха” и „модернизма”. Позовавайки се на Маркус Форд, доц. Петров твърди, че „модерният светоглед, характерен за схващането на реалността през последните три столетия преди съвременността (XVII – XIX век), известни като епоха на модернизма, почива на сенсуалистичната

предпоставка, че всяко непосредствено знание за света отвъд нас е извлечено от сетивния опит, и на един от двата вида онтология: физикализъм или психофизичен дуализъм” (с. 197). На друго място се твърди, че „през епохата на модерността доминиращи стават представите за механистично и статично разбран субстанциализъм” (с.341). И още: „...философията от епохата на модерността... това е доминиращ субстанциализъм, схващан статично” (с. 361). Според мен, ако емпиризм и физикализъм са твърде присъщи на научния светоглед от посочената епоха, те в никакъв случай не определят облика на философията от същата епоха – да не говорим за масовото съзнание. Има ли нужда да се доказва, че философията на XVII – XIX век предлага нередуцируемо разнообразие от емпиризм и рационализъм, идеализъм, материализъм и дуализъм, метафизика на неизменни същности и диалектично движение, рационализъм и антирационализъм (в частност мистицизъм)? Струва ми се, че доц. Петров се е предоверил на някои автори, които интерпретира. Нещо повече, след като „модерната епоха” е характеризирана твърде едностранчиво, към края на дисертацията с изненада четем: „Понастоящем обаче западната философска мисъл все още се доминира от статичното и субстанциалистко схващане за истината и познанието. В това отношение тя все още следва стила на мислене от епохата на модерността” (с. 365). Ако последното е вярно, не би следвало модерността да се ограничава до края на XIX век.

II. Философията на Уайтхед и последователите му се определя като съвременната процесуална философия (вж. напр. с. 243). Няма проблем, ако това се разбира в смисъл, че сега има направление, наричащо се процесуална философия. Но проблем има, ако под това се разбира нещо повече, някакъв приоритет. Какъв би могъл да бъде той? Може би тази философия е безпрецедентно радикална в своя антисубстанциализъм? Но подобна черта е характерна и за други доктрини – например бергсонизма. Може би тя е по-близка до духа на съвременната наука, както се очаква от една процесуална философия (вж. с. 339)? Това предположение се нуждае от сериозно обосноваване, каквото не можах да открия в дисертацията. Нещо повече: има сериозни аргументи срещу подобно допускане. Въпреки че интерпретира данни от съвременната физика, с какво Уайтхед би бил

привлекателен за съвременната наука? С концепцията за „двуполност“ на „актуалните биващи“ като „физически и ментални“ (с. 87, 378, 381)? С това, че за Уайтхед, както и за Хегел, „телеологията е крайъгълният камък на това, което Уайтхед нарича „реформиран субективистки принцип““ (с.129)? С „идеята, че опитът е фундаменталната основа на реалността“, която „го поставя в лагера на идеалистката традиция“ (с. 150)? Със сериозните основания, които Уайтхедовата метафизика дава за окачествяването ѝ като антропоморфна (с. 362-363)? Или с тенденцията на повечето последователи на Уайтхед да се отъждествява процес и прогрес, което е „фундаментална грешка“ от строго научна гледна точка (с.395-396)? Може би с пренебрежението към логиката и ясения стил в полза на една „дълбоко езотерична ... неясна и мистериозна“ метафизика? (с. 276, 281)? Накрая, може би претенцията намира оправдание в предполагаемо голямо влияние сред съвременната глобална или някоя от днешните национални философски общности? Това предположение не се потвърждава от оценки, с които доц. Петров е съгласен: „...Уайтхедовата процесуална начетеност придобива и запазва ясна видимост само в областта на естествената теология“ (с. 317), докато собствено философската линия и аргументация на учителя бива изоставена от по-видните му ученици (пак там).

III. Философската позиция на доц. Петров не е напълно ясна.

1. В някаква степен това произтича от факта, че той не дефинира понятието процес, въпреки че темата му е процесуалната философия. Съвсем неубедително ми се струва твърдението му, че тази дисертация „не е мястото да се дискутира върху философското понятие за процес“ (с. 363). Може би за попълването на тази концептуална празнота авторът на дисертацията би трябвало да обясни тезата, че „светът е пълен с процеси, които не са действия на нещата“ (с. 322-323); че „вместо двурангова реалност, която съчетава нещата и неизбежните процеси, се установява еднорангова онтология само от процеси“ (с. 324; вж. и с. 364). Подобни съждения многократно се появяват в контекста на анализ на позициите на един или друг процесуален философ (Решър, Зайбт и др.) (напр. с. 327, 330, 338). Но защо една онтология без вещи да е по-приемлива от една онтология без процеси? Не са ли и двете еднакво проблематични хипотези?

2. Едно от несъмнените неща в дисертацията е това, че авторът ѝ се идентифицира не само принципно, но и в много конкретности с уайтхедианската философска традиция. На фона на това общо впечатление с изненада се натъкваме на твърдението, че Уайтхедовата метафизика, макар и „вътрешно обвързана със съвременните научни постижения” „днес е не по-малко дискредитирана от Хегеловата като напълно остарял и старомоден опит за построяване на всеобхватна система”. За съжаление в дисертацията не се прави ясно разграничение, кои от идеите на Уайтхед са ценни и актуално значими и кои са остарели и без евристична стойност от гледна точка на дисертанта.

3. Странно е също, че доц. Петров съпоставя процесуалната философия в духа на Уайтхед с ред други традиции и автори (не винаги особено значителни), а същевременно почти напълно игнорира диалектическия материализъм – традицията в рамките на която, така или иначе, се формираше философското поколение, към което той и аз принадлежим. Още повече че Петров открива близост между централната идея на Уайтхед за „чувството” в широк смисъл, присъщо и на неживия свят” и концепцията на „диалектическия материализъм за отражението като свойство на материята, сходно, но нетъждествено с усещането”. Според Петров „би било изключително интересно да се направи такава съпоставка”, но сам се отказва да се ангажира с подобен анализ (с. 355). И ако теорията на отражението е онова, което сродява по някакъв начин диалектическият материализъм и Уайтхедовата философия, защо като „носител на процесуалния стил на мислене” се сочи не класикът на теорията на отражението Тодор Павлов, а Сава Петров (360.351)? От друга страна, известно е, че теорията на отражението е може би най-оспорваната и отричана съставка на диалектическия материализъм – предимно заради недialeктичност и отреждане на пасивна роля на субекта. Следователно достойнствата на диалектическия материализъм като „процесуална философия” би трябвало да се търсят евентуално в други насоки.

IV. В дисертацията съществува известна диспропорция в използването и цитирането на авторите: рядко концепциите на основни автори се представят повече чрез коментарни текстове върху тях, а в по-малка степен чрез оригиналните трудове. На някои места доц. Петров изрично е посочил, че се опира предимно на

едно или друга коментарно съчинение (напр. с. 165, 230-231, 261, 270, 305, 306, 307, 375). Всяко предоверяване към коментатори обаче крие риск от неавтентично представяне на оригиналните идеи.

Авторефератът е много подробен и адекватно представя съдържанието на дисертацията. Списъкът на публикациите по темата на дисертацията съдържа 1 монография и 22 студии и статии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Научните приноси на дисертанта бих отнесъл в категорията „обогатяване на съществуващите знания”. Някои от критичните ми бележки смятам за съществени. От друга страна, по мое мнение недостатъците, които са ги мотивирали, в голяма степен се дължат на началното състояние на изследванията по проблематиката на дисертацията у нас и на ориентацията на доц. Петров към максимална широта и обхват. Поради това бих искал тези бележки да се възприемат по-скоро като идентифициране на някои теми и проблеми, които евентуално биха представлявали интерес за бъдещата му изследователска работа. Въз основа на всичко изложено тук гласувам за това, на доц. д-р Веселин Петров Петров да бъде присъдена научната степен „доктор на философските науки”.

5 октомври 2011 г.

РЕЦЕНЗЕНТ:

(проф. д.ф.н. Иван Кацарски)